

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΠΙΝΔΑΡΟΣ ΜΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η τάση και η ορμή για γνώση των μεταφυσικών όντων αποτελούσαν ανέκαθεν ανεκρίζωτη και αδιάφθορη ιδιότητα, αλλά και σκοπό του ανθρώπου. Για τον λόγον αυτό με διαφόρους εκάστοτε μεθόδους και με ένθεο ξήλο διεξήγαγε ευγενή αγώνα για ακριβή σύλληψη και κατανόηση των παντοειδών εικόνων της ζωής.

Το έργο αυτό της μορφώσεως μιας ακριβούς και σαφούς περί κόσμου θεωρίας έκειτο κατ' αρχάς στην περιοχή της θρησκείας, η οποία την πραγματικότητα της φύσεως και της ζωής κάλυπτε επιμελώς με τον πέπλο μυθικών παραστάσεων και εννοιών.

Τόσο η θρησκεία όσο και ο μύθος αποτελούν στην πνευματική ζωή του ανθρώπου φαινόμενα πολύ παλαιότερα της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Κατ' αρχάς ο άνθρωπος κυριαρχείτο από παραστάσεις και λογισμούς μυθικής κυρίως χροιάς. Και τον περιβάλλοντα και τον εσωτερικό του κόσμο μπορούσε να τον καταστήσει εναργή και κατανοητό μόνο με την ονειροπαθή δημιουργία μυθικών παραστάσεων και εικόνων. Όλα τα συντελούμενα γεγονότα, όπως η ανατολή και η δύση του ηλίου και των αστέρων γενικά του ουρανού, η γένεση, η αύξηση και η ξήρανση των φυτών, οι παντοειδείς εικόνες της ζωής των ζώων, η υγεία και η ασθένεια, η γέννηση και ο θάνατος, η αγάπη και το μίσος, η γενναιότητα και η δειλία, η ευφυΐα, το πνευματικό σκοτάδι και άλλα, ο άνθρωπος τα ανήγαγε στην αφανή δράση δαιμόνων ή όντων γενικά κάποιας υπερφυούς και θείας υφής.

Την δράση κάποιας υπεράνθρωπης δυνάμεως διαισθάνονταν οι Έλληνες των προϊστορικών χρόνων να εκδηλώνεται ζωηρά. Ακόμη και κατά τους χρόνους εκείνους κατά τους οποίους η θρησκεία αυτή των πανάρχαιων Ελλήνων σταθερά εξελισσόμενη ανήλθε σε βαθμίδες υψηλής και αξιοθαύμαστης τελειότητας κατά τους ομηρικούς χρόνους, δρα στην πνευματική και ηθική ζωή των ανθρώπων με μεγάλη ενάργεια ο κόσμος αυτός των υπόπτων και παραδόξων μυθικών παραστάσεων.

Όμως κατά τους χρόνους του Ομήρου τα πρόσωπα των πολυαριθμών ε-
κείνων ανωνύμων δαιμόνων της παλαιότητας θρησκείας αναλαμβάνουν κυρίως

οι θεοί του Ολύμπου, αν και παραμένουν οι δαίμονες αυτοί κοντά στους νέους θεούς και διεκπεραιώνουν με εντολή τους έργα ζημιογόνα ή ωφέλιμα.

Οι άνθρωποι των νεωτέρων χρόνων δυστυχώς δεν θέλησαν να παρατηρήσουν δεόντως σε ποιο βαθμό ο κόσμος του Ομήρου και του Πινδάρου κυριαρχείται από το «θείον» και ότι στον Όμηρο και τον Πίνδαρο η παρουσία του θείου με γήινη μορφή συντελεί κυρίως όχι στην ερμηνεία και τη δικαίωση του απροσδοκίτου, αλλά στην αποκάλυψη του φυσικού και του αναγκαίου με την ιερή και αγία αυτών βαθύτητα. Στον Όμηρο και τον Πίνδαρο τίποτε το αξιόλογο δεν συμβαίνει χωρίς την επέμβαση της θεότητας. Ο εμφανιζόμενος στα έπη του Ομήρου και τα ποιήματα του Πινδάρου σύνδεσμος όλης της ανθρώπινης ζωής με το θείον υπάρχει και στα έργα των άλλων ποιητών τόσο στην δημόσια όσον και στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων.

Η εκάστοτε εμφανιζόμενη συνάντηση των θεών με τους ανθρώπους στη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων με την ανθρώπινη μορφή έχει τη σημασία όχι του υποβιβασμού του θείου, αλλά κυρίως την εξύψωση του ανθρώπου. Στον Ελληνισμό δεν υπάρχει χωρισμός και αντίθεση μεταξύ του ανθρώπινου και του θείου, διότι εκεί, όπου το πεφωτισμένο βλέμμα αναγνωρίζει την ουσία και την αλήθεια των πραγμάτων, αποκαλύπτεται η θεότητα· θα μπορούσαμε καλύτερα να πούμε ότι η θεότητα είναι αυτή η ίδια η ουσία, αυτή η ίδια η αλήθεια.

Μέσω του Ομήρου και αργότερα του Πινδάρου διανοίγεται ένας δρόμος για την κατανόηση του αισθήματος ή του βιώματος της θρησκευτικής συλλήψεως των αρχαίων Ελλήνων, καθώς και του φαινομένου της θεότητας ως ενότητας, και μάλιστα ως πολύπλευρης-πολύμορφης- παρουσίας της θεότητας.

Όλοι γνωρίζουμε από τα παιδικά μας χρόνια τους θεούς της Ελλάδος και έχουμε σταθεί μπροστά στα μαρμάρινα αγάλματά τους γεμάτοι από ευλαβικό θάμβος και λάβαμε αίσθηση πνοής υπεργείου μακαριότητας.

Στην ποίηση του Ομήρου και του Πινδάρου είναι ιερά και θεία όλα τα γεγονότα της φύσεως, η μέρα, η νύχτα, ο ύπνος, η γη, ο ουρανός, οι πόλεις, η θάλασσα, τα ποτάμια και άλλα. Κάθε φυσική εκδήλωση αποτελεί την παρουσία θεότητας. Σε πολλές σκηνές της ομηρικής ζωής, οι οποίες από πολλούς θεωρούνται ως θλιβερά μαρτύρια καταχθονίου και δαιμονιώδους διαθέσεως κάποιας σκληροκάαρδης θεότητας, η οποία με ανίερο δόλο οδηγεί δήθεν κάποιον ήρωα στην φθορά και την καταστροφή, αναλαμβάνουν τον χαρακτήρα ενός φυσικού και ευλόγου συμβάντος απαλλαγμένου κάθε πνοής κακόβουλου μίσους ή εχθροπαθούς μανίας.

Όπως και ο Hölderlin κυρίως από τους νεωτέρους ποιητές διέide και με έξοχη μεγαληγορία εξέφρασε, πνεύμα υψηλής καθαρότητας και υπερφυνούς διαύγειας διαθέει ολόκληρη την θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων.

Αν οι προομηρικοί θεοί ήσαν πνεύματα της γης, γείτονες των ανθρώπων, φιλόστοργοι αλλά συγχρόνως και πρόσωπα σκοτεινά και αδυσώπητα κάθε φορά που βλέπονταν τα πανάρχαια αυτών δίκαια, εμφανίζονταν δε στους ανθρώπους

με ζωώδη μορφή και κατοικούσαν σε σπήλαια και κοιλώματα δένδρων, οι νέοι θεοί του Ομήρου και του Πινδάρου κατοικούσαν στον Όλυμπο μακριά από τους ανθρώπους. Το θείο στοιχείο, το οποίο με έξοχη καθαρότητα εμφανίζεται στα έπη του Ομήρου και τα ποιήματα του Πινδάρου είναι πολύμορφο, αλλά συγχρόως παντού όμοιο. Η περί κόσμου θεωρία, η οποία ανακύπτει από τα έργα του Ομήρου και του Πινδάρου, αναδίδει κάποια υπερκόσμια πνοή, την οποία οφείλουμε να ονομάσουμε ειδικά Ελληνική. Η θρησκεία αυτή είναι η θρησκεία της αίγλης και του φωτός.

Σύμβολο της μεταχωρήσεως της θρησκείας των προομηρικών χρόνων στην θρησκεία των Ολυμπίων θεών αποτελεί το γεγονός εκείνο κατά το οποίο ο Απόλλων, ο θεός του φωτός και του ανδρικού πνεύματος ανέλαβε στους Δελφούς το παλαιό μαντείο της μητέρας Γης.

Η πλησιέστερη προς τον Όμηρο και τον Πίνδαρο θεότητα μετά τον Δία ήταν ο Απόλλων. Μάλιστα ο Πίνδαρος είχε την αίσθηση αυτή του δεσμού με τον Δελφικό θεό, διότι ο Απόλλων είχε μεγάλη επιρροή στην Βοιωτία. Εύχεται πάντοτε όλα τα έργα του να συμφωνούν με τις επιταγές του θεού Απόλλωνος:

ἽΩναξ, ἐκόντι δ' εὖχομαι νόῳ
κατά τιν' ἁρμονίαν βλέπειν
ἅμφ' ἕκαστον, ὅσα νέομαι (Π. VIII 67-69)
Βασιλιά (Απόλλων) εύχομαι με τη θέλησή σου
Κατά συμφωνία (αρμονία) ν' αποβλέπεις
Σε κάθε πράγμα (αγαθόν και πρέπον).

Στη θρησκεία του Ομήρου και του Πινδάρου κανένας απεριόριστος μονάρχης και κύριος του σύμπαντος δεν εμφανίζεται σε μας, ο οποίος θ' απαιτούσε από τους ανθρώπους με τον φανατισμό εκείνο κάποιας ανατολικής θεότητας την αποκλειστική απ' αυτούς λατρεία του. Οι δυνάμεις της γης και των στοιχείων γενικά της φύσεως διατήρησαν και στην θρησκεία του Ομήρου και του Πινδάρου κάποια θέση σεπτής αγιότητας· όμως σ' αυτή λάμπει το πνεύμα της καθαρής αντιλήψεως των εικόνων της φυσικής πραγματικότητας.

Οι Θεοί του Ολύμπου αποτελούν θείες παραστάσεις της φύσεως και της ζωής και δεν έχουμε το δικαίωμα ν' αποκαλούμε αυτούς ανήθικους κάθε φορά που αυτοί ενεργούν ή επιτελούν κάτι το οποίο εκ πρώτης όψεως έχει τον τύπο κάποιου ερωτικού σκανδάλου, δόλου ή απάτης. Όλες εκείνες οι διαμάχες, με τις οποίες πολλές φορές επισημαίνεται τόσο από τον Όμηρο όσο και από τον Πίνδαρο η ηθική μειονεξία των θεών των αρχαίων Ελλήνων, όπως φερεπειν ο διαχλευασμός από τον Ήφαιστο των ερωτικών σχέσεων του Άρη και της Αφροδίτης, η εκδίκηση του αγνού Ιππολύτου από την Αφροδίτη και η αγωγή του Έκτορα στον θάνατο με τη δολερή απάτη της Αθηνάς, αποτελούν φυσική εκροή της ανεπιτήδευτης μεγαλειότητας των θεών και της ελεύθερης και αδέσμευτης διανοήσεως του μεγαλοφύους ελληνικού λαού.

Η ελληνική θεότητα δεν αποκαλύπτει κανένα δόγμα και κανένα νόμο, που

να βρίσκεται πάνω από την φύση, καμιά ιερή και απαραβίαστη βούληση· καμιά καρδιά δεν έχει η θεότητα, στην οποία με πίστη και αφοσίωση θα έστρεφε ο άνθρωπος τον λογισμό του, και κατ' ακολουθίαν καμιά λύτρωση από τα δεσμά της ανάγκης δεν διεργάζεται αυτή. Η ελληνική θεότητα βρίσκεται σε απόσταση και τίποτε δεν επιτελεί εναντίον της Μοίρας ή του θανάτου. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι ο άνθρωπος σε κάθε θρησκεία αναζητεί από κάποια ψυχολογική ανάγκη παραμυθίας βοήθειαν και κύρωση των ηθικών αξιών.

Η έννοια της θεότητας πληροί ευρέως κάθε περιοχή του πνευματικού και ηθικού βίου των αρχαίων Ελλήνων.

Κάθε κατάσταση, κάθε δύναμη, κάθε ψυχική διάθεση, κάθε ιδέα και σκέψη, κάθε δράση και κάθε βίωμα αντικατοπτρίζονται σταθερά στη θεότητα. Κάθε τι σπουδαίο και άξιο λόγου, που διηγούνται ή περιγράφουν ο Όμηρος και ο Πίνδαρος συνάπτεται στενά με το όνομα κάποιου θεού· κάθε εικόνα της φύσεως ο αρχαίος Έλληνας συνάπτει στενά με το όνομα και το πρόσωπο κάποιου θεού πάντοτε με ευσεβή διάθεση. Οι θεοί του Ολύμπου, των οποίων το πνεύμα είναι αισθητό απ' όλους τους Έλληνες σε όλα τα γεγονότα της φύσεως και της ζωής, δρουν και μεμονωμένα και ανεξάρτητα μεταξύ τους και σαν ολότητα και σαν ενότητα. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις κατέχουν την ίδια μεγάλη και σπουδαία θρησκευολογική σημασία.

Επί πολλών περιπτώσεων ο Όμηρος και ο Πίνδαρος ανάγουν την αρχήν και την αιτίαν σημαντικών και σπουδαίων γεγονότων γενικά στους «θεούς» ή απλά στο «θεῖον». Με την λέξη αυτή στον ενικό δεν νοείται κάποια ωρισμένη προσωπικότητα με μονοθεϊστική έννοια, αλλά ό,τι ακριβώς νοείται και με την λέξη αυτή στον πληθυντικό, δηλαδή η ενότητα του θείου κόσμου, με την οποία αυτή εμφανίζεται σταθερά με το αίσθημα του ευσεβούς ανθρώπου.

Σε όλες τις περιοχές της φύσεως και της ζωής διέβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες την παρουσία κάποιου θεού. Εμείς σήμερα δεχόμαστε την παρουσία του θείου συνήθως σε περιπτώσεις κυρίως κάποιας ισχυρής κατάπληξης, βαθιάς συγκίνησης και ζωηρής ταραχής, τις οποίες γεννούν αιφνίδια και ακατανόητα γεγονότα, λογισμοί και σκέψεις αδόκητες.

Ο άνθρωπος του Ομήρου και του Πινδάρου είναι στραμμένος προς τον άπειρο κόσμο και τις αρμονικά συντεταγμένες μορφές και παραστάσεις αυτού· σ' αυτές διαβλέπει και αναγνωρίζει τους χαρακτήρες των δικών του προσωπικών βιωμάτων· η αλήθεια αυτών που βλέπει συγκινεί και αναταράσσει βαθιά το θυμικό του.

Στα αγάλματα των θεών, όπως αυτά κάτω από το πνεύμα του Ομήρου δημιούργησε η πλαστική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων, εύκολα αναγνωρίζουμε την ιδιόρρυθμη θρησκευολογική ιδέα, κατά την οποίαν πνεύμα και φύση δεν αποτελούν διάφορες και ξένες μεταξύ τους περιοχές του κόσμου, αλλά μία συνεχή και αδιάσπαστη ενότητα, που συμβολίζεται με ευφυή τρόπο, μέσα από τις ευγενείς και υψηλές παραστάσεις θείων προσώπων.

Οι θεότητες του Ολύμπου χορηγούν στους ανθρώπους αγαθές μόνο δωρεές, όμως η δράση της Μοίρας είναι στον Όμηρο και τον Πίνδαρο πάντοτε αρνητικής υφής. Η Μοίρα μεταποιεί την ευτυχία σε δυστυχία και στη ζωή επιφέρει τον θάνατο.

Περιορισμός, παύση, καταστροφή και συμφορά αποτελούν στοιχεία του αδυσώπητου νόμου της Μοίρας, αποτελούν τύπους του θανάτου και της φθοράς.

Με τη Μοίρα δεν συνάπτεται ποτέ στα ομηρικά έπη και τα πινδαρικά έργα η έννοια κάποιου αγαθού ή κάποιας απτής και οφθαλμοφανούς ευλογίας. Κάθε αναφορά αυτής στον Όμηρο και τον Πίνδαρο έχει πάντοτε αρνητικό και αποφαιτικό χαρακτήρα. Οι θεοί αποχωρούν από το πεδίο δράσεως κάθε φορά που παρουσιάζεται η παντοδύναμη Μοίρα, όμως επεμβαίνουν κανονικά και συστηματικά κάθε φορά που υπάρχει επικίνδυνη κατάσταση, η οποία δεν καθορίζεται απ' αυτήν, δηλαδή «*ὑπέρ μόρον*».

Στην Ιλιάδα πολλές φορές επαπειλείται ο κίνδυνος πτώσεως της Τροίας «*ὑπέρ μόρον*», όμως ο κίνδυνος αυτός αποσοβείται κάθε φορά με την έγκαιρη επέμβαση των θεών. Ο δύστηνος Οδυσσεύς, περπατώντας στις τραχείες πέτρες του αιγιαλού, καλύφθηκε ξαφνικά από μεγάλο κύμα και θα είχε χαθεί «*ὑπέρ μόρον*», αν δεν του υπεδείκνυε τι να κάνει η *γλαυκῶπις* Αθηνά.

Η Μοίρα βέβαια δεν προσωποποιείται στον Όμηρο, όπως στον Πίνδαρο, όμως ο ποιητής πολλές φορές κάνει λόγο περί της ενέργειάς της ως προσώπου που βρίσκεται σε κίνηση και δράση.

Αλλά οι αναφορές αυτών περί της «*κραιταιᾶς*», «*δυσωνίμου*», «*δλοῆς*» Μοίρας είναι τυπικές και μας υπενθυμίζουν παραστάσεις του θρησκευτικού βίου των προομηρικών μάλλον και όχι ομηρικών χρόνων. Τη θέση της πανάρχαιας εκείνης δυνάμεως της Μοίρας κατέλαβε σιγά-σιγά στον Όμηρο και στον Πίνδαρο η ιδέα της τάξεως και της πορείας των γεγονότων. Οι θεοί δεν εκπληρώνουν τα προκαθοριζόμενα από τη Μοίρα επί των ανθρώπων, αλλ' όταν απλά κάθε φορά που επέρχεται το μοιραίο, απομακρύνονται απ' αυτούς και τους εγκαταλείπουν απροστάτευτους, διότι αυτό οφείλουν να πράξουν. Υψηλός και ωραίος είναι ο κόσμος των αρχαίων Ελλήνων, ο κόσμος των θεών του Ολύμπου με ανθρώπινη μορφή, ο κόσμος του άσματος, της ποιήσεως και της τέχνης.

Όπως στον Όμηρο έτσι και στον Πίνδαρο οι θεοί ως αθάνατοι έχουν απόλυτη ευτυχία και απεριόριστη δύναμη, ενώ οι άνθρωποι ως θνητοί, κινούνται μέσα στα ανθρώπινα όρια. Ο Όμηρος και ο Πίνδαρος αναφέρονται συχνότατα στο «*θεῖον*», το οποίο αποκαλούν ποικιλοτρόπως: άλλοτε «*θεόν ἢ θεούς*», άλλοτε «*δαίμονα ἢ δαίμονας*» και άλλοτε αναφέρονται στους γνωστούς θεούς του Ολύμπου: Δία, Αθηνά, Απόλλωνα, Άρτεμιν κ. α.

Τόσο στον Όμηρο όσο και στον Πίνδαρο ο άνθρωπος δεν πρέπει να υπερβαίνει ή να προσπαθεί να υπερβεί τα όρια εκείνα, που τον χωρίζουν από τους θεούς.

Επομένως οφείλει ο άνθρωπος να έχει σαφή γνώση της θνητής και πεπε-

ρασμένης φύσεώς του. Συγκεκριμένα ο Πίνδαρος στον πέμπτο Ισθμιόνικό του γράφει, *θανατά θνατοῖσιν πρέπει* (I. V 16).

Για τον Όμηρο και για τον Πίνδαρο ο θεός είναι παντοδύναμος και τιμωρεί τους αλαζόνες (την *ύβριν*), ενώ άλλους, προφανώς τους ταπεινούς αμείβει: Συγκεκριμένα ο Πίνδαρος γράφει στον δεύτερο Πυθιόνικό του:

*θεός ἅπαν ἐπὶ ἐλπίδεσσι τέκμαρ ἀνύεται,
θεός, ὁ καὶ πτερόεντ' αἰετὸν κίχε, καὶ θαλασσαῖον
παραιμίζεται*

*δελφῖνα καὶ ὑψιφρόνων τιν ἔκαμψε βροτῶν,
έτέροισι δὲ κῦδος ἀγήραον παρέδωκ'...* Π. II 49-53
(Ο θεός κάθε προσδοκία απεργάζεται, ο θεός, ο οποίος καταφθάνει ακόμη τον πτερωτόν αετόν και ξεπερνά το θαλάσσιο δελφίνι και συνήθως τον υψηλόφρονα (αλαζόνα) από τους ανθρώπους ταπεινώνει και παρέχει σε άλλους διαρκή (αθάνατη) δόξα).

Την παντοδυναμία των θεών δείχνουν επίσης και τα κάτωθι χωρία του Πινδάρου:

Όταν ο Ασκληπιός κινδύνευσε στην φωτιά, ο Απόλλων έφθασε εκεί με ένα άλμα και τον παρέδωσε στον Κένταυρο Χείρωνα: *βάματι δ' ἐν πρώτῳ...* (Π. III 43) (Με το πρώτο βήμα)

Ο Ζεύς καταστρέφει τους δύο υιούς του Αφαρέως με κεραυνό:
ἄμα δ' ἐκαίοντ' ἐρῆμοι... (N. X 72).

Ο Ηρακλής όταν ήταν ακόμη νήπιο, συνέλαβε και έπνιξε τα δύο φίδια που έστειλε η Ήρα:

*δισσαΐση δοιούς αὐχένων
μάρψαις ἀφύκτοις χερσίν ἑαῖς ὄφιας* (N. I 44-45)

(Αφού συνέλαβε με τα δύο του άκαμπτα χέρια τα δύο φίδια από το λαιμό τους).

Αντίθετα την αδυναμία των θνητών δείχνει επιγραμματικά το χωρίο:

*Ὅ χάλκεος οὐρανὸς οὐ ποτ' ἀμβατὸς αὐτῷ
ὄσαις δέ βροτὸν ἔθνος ἀγλαΐαις ἀπτόμεσθα, περαίνει πρὸς ἔσχατον πλόον...* (Π. X 27-29)

(Ο χάλκινος ουρανός δεν είναι αναβατός ποτέ απ' αυτόν (sc. τον άνθρωπον) αλλά φθάνει (τερματίζει) στο τελευταίο σημείο (άκρο της ευτυχίας), με όσσην ευτυχία το ανθρώπινο γένος (=εμείς) εγγίζουμε (αυτό το σημείο).

Η επίγνωση της ανθρώπινης αδυναμίας μας οδηγεί στην πίστη ότι υπάρχουν συγκεκριμένες δυνατότητες που έχουν οι άνθρωποι και σαφή όρια μεταξύ θεών και ανθρώπων. Με την φράση ο *χάλκεος οὐρανὸς οὐ ποτ' ἀμβατὸς αὐτῷ* ο Πίνδαρος εκφράζει την αντίληψη που οδήγησε τους αρχαίους ποιητές στην διαπίστωση ότι ο ίδιος ο άνθρωπος που έχει την γνώση έχει και την ευθύνη. Επομένως αφού δεν είναι δυνατόν ποτέ στον άνθρωπο ν' ανέλθει στον ουρανό, δεν εί-

ναί και πρόπον.

Με την φράση *θνατά θνατοῖσι πρέπει* θα διατυπώσει με σαφήνεια και απλότητα τόσο την ανθρωπινή αδυναμία και αστάθεια των ανθρωπίνων πραγμάτων, σε αντίθεση προς την παντοδυναμία των θεών, όσο και τη θέση του, ότι δεν μπορεί να υπερβεί τα ανθρώπινα όρια ο άνθρωπος.

Την αίσθηση της αδυναμίας και της κατωτερότητας των θνητών σε αντίθεση προς την παντοδυναμία των θεών διατυπώνει επιγραμματικά ο Πίνδαρος στην ογδόη πυθιακή ωδή, όταν λέγει:

*Ἐπάμεροι τί δὲ τις; τί δ' οὐ τις; Σκιᾶς ὄναρ
ἄνθρωπος. ἀλλ' ὅταν αἶγλα διόσδοτος ἔλθῃ,
λαμπρὸν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν καὶ μείλιχος αἰὼν.* (Π. VIII 95-97).
εφήμεροι εἴμαστε (εμεῖς οι θνητοί) τι (εἶναι) δε
καθένας (από μας), τι δεν εἶναι; Ο ἄνθρωπος εἶναι
σκιᾶς ὄνειρο (ἢ το ὄνειρο μιας σκιᾶς). Αλλ' ὅταν
έλθει θεόσταλτη λάμψη, υπάρχει στους ανθρώπους
λαμπρή δόξα και γλυκιὰ ζωή.

Η αντίληψη αυτή των αρχαίων Ελλήνων για την ανθρωπινή αδυναμία και την παντοδυναμία των θεών αποτελεί *locus communis* στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία. Ἦδη ο Όμηρος (λ 207) χαρακτηρίζει τον ἄνθρωπο ως *σκιῇ εἵκελον ἢ καὶ ὄνειρον*.

Βέβαια ο «*μείλιχος αἰὼν*» αποτελούσε και αποτελεί την αιώνια νοσταλγία του ανθρώπου, ο οποίος επιζητεῖ πάντοτε στους πόνους του βίου του να προσδιορίσει και να πραγματοποιήσει τον «*γλυκύν βίον*», εκφράζει τα ὄνειρά του.

Εδώ οι ποιητές μας εξήραν το εφήμερο του ανθρώπου και τον μεστόν κακοδαμονίας βίο του σε αντίθεση με την μακαριότητα των «*ρεῖα*» ζώντων θεών, οι οποίοι εἶναι «*ἄνοσοι καὶ ἀγήραιοι καὶ πόνων ἄπειροι*».

Βέβαια πρέπει να παραδεχθούμε ότι η θρησκευτική προσέγγιση των δύο ποιητών, του Ομήρου και του Πινδάρου, οφείλεται στο γεγονός ότι ο Πίνδαρος εκμεταλλεύτηκε μία πλούσια μυθική παράδοση, αφού στην ποίηση, του πιο θρησκευτικού στο πνεῦμα από τους άλλους λυρικούς ποιητές, η μυθολογική διήγηση αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό μέρος των ποιημάτων του, όχι μόνον ως στολίδι, αλλά και ως επεξήγηση θηικών κανόνων και διδαγμάτων, συχνά ενδυναμωμένο μ' ένα καταπληκτικό θηικό γνωμικό.

Ήταν βέβαιος ότι ένα ακροατήριο, που μεγάλωσε με τον Όμηρο, τον Ησίοδο και τα Κύκλια ἔπη, θ' αντιλαμβανόταν και θα εκτιμούσε τους υπαινιγμούς ή την απομάκρυνση από προηγούμενες εκδοχές. Ταχύτητα, επιλογή στη λεπτομέρεια, περίτεχνα σύνθετα επίθετα, διακοσμητικός πλούτος, επίθετα πολλές φορές δανεισμένα ή προσαρμοσμένα από τον Όμηρο εἶναι τα πιο σταθερά χαρακτηριστικά του ύφους του Πινδάρου.

Όμως το διάστημα που χωρίζει τον Όμηρο από τον Πίνδαρο, δυνάμει πε-

ρίπου αιώνες, στάθηκε ευεργετικό για ν' αλλάξουν οι θρησκευτικές αντιλήψεις των Ελλήνων, σιγά-σιγά με τη διδασκαλία σοφών ανδρών, ποιητών και συγγραφέων. Ενώ ο Όμηρος στην Οδύσσεια (Νέκυια) μας βεβαιώνει πως όχι μόνον οι κοινοί άνθρωποι, αλλά και οι ήρωες κάνουν στον Άδη την ίδια ζωή που έκαναν επάνω στη γη, όντας το είδωλο ή η σκιά του εαυτού τους, χωρίς να διακρίνονται ούτε για δύναμη ούτε για νου λιγότερο ή περισσότερο, ο Πίνδαρος δεν παραδέχεται αυτή την ισοπολιτεία. Απέναντι των δοξασιών αυτών υποστηρίζει πως στον Άδη υπάρχει δικαστής που τιμωρεί με αυστηρότητα, όσους αμάρτησαν στην επίγεια ζωή τους, τους δε δίκαιους τους οδηγεί σε μέρος ευχάριστο, στο οποίο περνούν τον καιρό τους τριγυρισμένοι από φως, ξένοιαστοι, σαν ανταμοιβή της δίκαιης πάνω στη γη ζωή τους.

Υποστηρίζει ακόμη πως υπάρχει και μία άλλη κατάσταση για τους δίκαιους νεκρούς, αν στο μέρος που οδηγήθηκαν εξακολουθούν να είναι αγνοί:

Ὅσοι δ' ἐτόλμησαν ἐς τρίς

ἐκατέρωθι μέιναντες ἀπὸ πάμπαν ἀδίκων ἔχειν ψυχάν,

ἔτειλαν Διὸς ὁδὸν παρὰ Κρόνου τύρσιν (Ο. II 68-70)

(Όσοι δε κατώρθωσαν τρεις να διαμείνουν εις αμφοτέρα τα μέρη, επί της γης και υπό την γην, και όλως ν' απέχουν της αδικίας, ακολουθούν την οδό του Διός).

Μπορούμε μάλιστα, χωρίς να κάνουμε τολμηρούς συνδυασμούς, να παραδεχούμε τον Πίνδαρον ως έναν πρόδρομο της εσχατολογικής ελπίδας του Χριστιανισμού, ελπίδας που ομιλεί για υπέρτατο διαβατήριο, που θα κρίνει δίκαιους και άδικους στέλνοντας τους πρώτους στον παράδεισο, όπου θα ζουν με τους αγίους, και τους δεύτερους στην κόλαση την αιώνια.

Ο Πίνδαρος πίστευε στην αθανασία της ψυχής καθώς και στην παλιγγενεσία, στην ποινή των κακών πράξεων και στην αμοιβή της αρετής. Αυτό το γεγονός έχει μεγάλη σημασία για τη σωστή εκτίμηση του πνευματικού κόσμου του Πινδάρου.

Τις θρησκευτικές αντιλήψεις του Πινδάρου, για την αθανασία της ψυχής, για την πραγματική θέση της θεότητας σαν ρυθμιστή του σύμπαντος, μας τις δίνει ο ίδιος με όση μεγαλύτερη απλότητα και σαφήνεια μπορεί, στους *Θρήνους*, όπου μας περιγράφει τον χαρούμενο τρόπο ζωής των μακάρων, ανθρώπων που ζουν μέρες ατελείωτου φωτός μέσα σε μυρωμένα άλση (Θρ. 129-130), ενώ αντίθετα οι πονηροί και οι κακούργοι σε τόπο τιμωριών και βασάνων.

Η τέρψη στη ζωή πολύ λίγο χρόνο διαρκεί: ύστερα καταπίπτει και μαραίνεται. Τα σφάλματα και οι πλάνες του ανθρώπου είναι αναρίθμητα. Μόνο με την βοήθεια των θεών είναι δυνατόν ο άνθρωπος να ευτυχήσει.

Η ποίηση του Πινδάρου είναι απαλλαγμένη από την απόγνωση και τη στυγνή απαισιοδοξία του Ησιόδου. Στην αρρενωπή του μεγαγχολία υπολανθάνει κάτω το άρρητα ευφρόσυνο. Ως γνήσιος Έλληνας γνωρίζει ότι η ζωή, όπως το ηλιακό φως, μπορεί ν' αναλυθεί σε πολλές αποχρώσεις. Και αυτός ο θάνατος ακό-

μη δεν είναι φρικώδης· είναι αναγέννηση σε ευτυχέστερους κόσμους, νέα ζωή σε «μακάρων νήσον», ασυλλήπτου φωτός και κάλλους.

Η ηθική του έχει βαθιά τη σφραγίδα των θρησκευτικών του ιδεών. Ο άνθρωπος πρέπει να έχει συναίσθηση της ιδίας αδυναμίας. Στη δράση του καθενός υπάρχουν ορόσημα, τα οποία δεν πρέπει να υπερβαίνει· άλλως προκαλεί τη νέμεση και το φθόνο των θεών και των ανθρώπων.

Ο σώφρων τουναντίον περιορίζει τις πράξεις του εντός των φυσικών ορίων. Το «μηδέν ἄγαν» είναι το προσφιλές του ρητό. Ο άνθρωπος εν τούτοις οφείλει να δράσει.

Βέβαια ο Πίνδαρος σε αντίθεση με τον Όμηρο βλέπει τους θεούς του λιγότερο ατομικούς· πιο πολύ τους βλέπει στη δραστηριότητά τους, που απλώνεται σ' όλο τον κόσμο.

Επί του προκειμένου ο Lesky παρατηρεί: «Έτσι εξηγείται ο μεγάλος ρόλος που παίζουν στο έργο του μορφές, όπως η Τύχη, η Ησυχία, η Ώρα, μέσα στις οποίες συμπυκνώνεται το θείο σε ωρισμένες δυνάμεις ή καταστάσεις της ζωής».

Όμως παρά τις όποιες διαφορές που υπάρχουν μεταξύ του Ομήρου και του Πινδάρου, στην ποίησή τους οι θείες και οι ανθρώπινες πράξεις σε πολλά σημεία τέμνονται, πολλές δε ανθρώπινες ενέργειες εξαρτώνται και κατευθύνονται απόλυτα από τη θεία βούληση· ανθρώπινη βούληση και θεικό σχέδιο βρίσκονται το ένα μέσα στο άλλο, έχουν μια τέτοια εσωτερική σύνδεση, ώστε κάθε χωρισμός τους σύμφωνα με λογικές σκέψεις διασπά καίρια την ενότητα αυτού του κόσμου.

Θείκη εξουσία και ανθρώπινη ενέργεια, που βρίσκονται σε αδιάσπαστο σύνδεσμο με την φύση αυτών των μορφών, μας παρουσιάζονται σαν δύο περιοχές που συμπληρώνονται αμοιβαία, που όμως μπορούν επίσης να εφάπτονται στην αντιθετικότητά τους. Και οι δύο τους συμμετέχουν κατά κανόνα τόσο στην εξέλιξη όσο και στην έκβαση με τρόπο που αποκλείει ν' απομονώσουμε την μία απ' αυτές. Η σύνδεση αυτών των δύο περιοχών γίνεται στον κόσμο του Ομήρου και του Πινδάρου τελείως χωρίς στοχασμούς και χωρίς προβλήματα.

Απ' όλα όσα ανωτέρω αναπτύξαμε προκύπτει ότι τόσο κατά τον Όμηρον όσο και κατά τον Πίνδαρον η ανθρώπινη κοινωνία οφείλει ν' αντανακλά την θεία τάξη αδιαίρετη, γι' αυτό αδιαίρετο τιμάται και το «θεῖον».

Άτομα ή λαοί, που διασalaεύουν την αντιστοιχία, που διασπούν τα καθωρισμένα ηθικά όρια και προσεγγίζουν την «ύβριν» ή προκαλούν τη δίκη, τη θεία ισορροπία και αρμονία, συντρίβονται.